

ISSN 1999-4214 (print)
ISSN 2957-5095 (online)

ЕУРАЗИЯ ГУМАНИТАРЛЫҚ ИНСТИТУТЫНЫҢ
ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

ЕВРАЗИЙСКОГО
ГУМАНИТАРНОГО
ИНСТИТУТА

BULLETIN

OF THE EURASIAN HUMANITIES
INSTITUTE

№ 2/2022

Жылына 4 рет шығады
2001 ж. шыға бастаған

Выходит 4 раза в год
Начал издаваться с 2001 г.

Published 4 times a year
Began to be published in 2001

Нұр-Сұлтан, 2022

Нур-Султан, 2022

Nur-Sultan, 2022

Бас редакторы **Дауренбекова Л.Н.**
Еуразия гуманитарлық институтының доценті, филология ғылымдарының кандидаты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Жауапты редактор **Алимбаев А.Е.**
*Еуразия гуманитарлық институтының доценті, философия докторы (PhD)
Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

Редакция алқасы

- Аймұхамбет Ж.Ә.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Ақтаева К.** филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Мицкевич атындағы Польша университеті, Познань, Польша.
- Әбсадық А.А.** филология ғылымдарының докторы, профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Бредихин С.Н.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Солтүстік Кавказ федералды университеті, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** филология ғылымдарының кандидаты, доцент Ә. Бөкейхан атындағы университеті, Семей, Қазақстан
- Ермекова Т.Н.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазақ ұлттық қыздар педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
- Есиркепова К.Қ.** филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, А. Байтұрсынов атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан
- Жүсіпов Н.Қ.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан
- Курбанова М.М.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Алишер Навои атындағы Ташкент мемлекеттік өзбек тілі мен әдебиеті университеті, Ташкент, Өзбекстан
- Қамзабек Д.** ҚР ҰҒА академигі, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
- Құрышжан Ә.** филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Ханкук шетелтану университеті, Сеул, Оңтүстік Корея
- Онер М.** философия докторы (PhD), профессор, Эгей университеті, Измир, Туркия
- Пименова М.В.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Шет ел тілдері институты, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** филология ғылымдарының докторы, профессор, Қазан федералды университеті, Қазан, Татарстан, РФ

*Редакцияның мекенжайы: 010009, Нұр-Сұлтан қ., Жұмбаев даңғ., 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz*

Еуразия гуманитарлық институтының Хабаршысы.
Меншіктенуші: «Еуразия гуманитарлық институты»
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі Ақпарат комитетінде қайта есепке қойылды.
Тіркеу № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Басуға 05.07.2022ж. қол қойылды. Пішімі 60*84 1\8. Қағаз офсеттік Көлемі. БТ.
Таралымы 200 дана. Бағасы келісім бойынша. Тапсырыс № 89
«Ақтаев У.Е.» баспасында басылып шықты

Главный редактор **Дауренбекова Л.Н.**
Кандидат филологических наук, доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Ответственный редактор **Алимбаев А.Е.**
Доктор философии (PhD), доцент Евразийского гуманитарного института,
Нур-Султан, Казахстан

Редакционная коллегия

- Аймухамбет Ж.А.** доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Актаева К.** доктор филологических наук, профессор, университет имени Адама Мицкевича, Познань, Польша.
- Абсадық А.А.** доктор филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Бредихин С.Н.** доктор филологических наук, профессор, Северо-Кавказский федеральный университет, Ставрополь, РФ
- Гайнуллина Ф.А.** кандидат филологических наук, доцент университет имени А. Бокейхана, Семей, Казахстан
- Ермекова Т.Н.** доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный женский педагогический университет, Алматы, Казахстан
- Есиркепова К.К.** кандидат филологических наук, профессор, Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
- Жусипов Н.К.** доктор филологических наук, профессор, Торайгыров университет, Павлодар, Казахстан
- Курбанова М.М.** доктор филологических наук, профессор, Ташкентский государственный университет узбекского языка и литературы им. Алишера Навои, Ташкент, Узбекистан
- Камзабек Д.** академик НАН РК, доктор филологических наук, профессор, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
- Курышжан А.** кандидат филологических наук, профессор, Университет иностранных языков Ханкук, Сеул, Южная Корея
- Онер М.** доктор философии (PhD), профессор, Эгейский университет, Измир, Турция
- Пименова М.В.** доктор филологических наук, профессор, Институт иностранных языков, Санкт-Петербург, РФ
- Сайфулина Ф.С.** доктор филологических наук, профессор, Казанский федеральный университет, Казань, Татарстан, РФ

Адрес редакции: 010009, г. Нур-Султан., пр. Жумабаева, 4
Телефон/факс: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Сайт: ojs.egi.kz

Вестник Евразийского гуманитарного института.
Собственник: «Евразийский гуманитарный институт».
Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан Комитет информации постановлено на
переучет № KZ92VPY00046970 17.03.2022
Подписано в печать 05.07.2022ж. Формат 60*84 1\8. Бум. Типогр.
Тираж 200. Цена согласовано. Заказ № 89
Напечатано в издательстве «У.Е. Актаева»

Chief Editor **Daurenbekova L.N.**
*Candidate of Philological Science, Associate Professor of the Eurasian Humanities
Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editor-in-Chief **Alimbayev A.E.**
*Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Eurasian Humanities Institute,
Nur-Sultan, Kazakhstan*

Editorial Board

- Aimuhambet Zh.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Aktayeva K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Poznan Adam Mitskevich University, Poznan, Poland
- Absadyk A.A.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Bredikhin S.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, North-Caucasus Federal University, Stavropol, RF
- Гайнуллина Ф.А.** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor Alikhan Bokeikhan University, Semey, Kazakhstan
- Yermekova T.N.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kaz. National Women's Pedagogical University. Almaty, Kazakhstan
- Yesirkepova K.K.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Kostanay Regional University named after A.Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan
- Zhusipov N.K.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan
- Kurbanova M.M.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Tashkent State University of the Uzbek Language and Literature named after Alisher Navoyi, Tashkent, Uzbekistan
- Kamzabek D.** Academician of NAS RK, Doctor of Philological Sciences, Professor, L.N. Gumilyov ENU, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Kuryshzhan A.** Candidate of Philological Sciences, Professor, Hankuk University of Foreign Studies Seoul Korea
- Oner M.** Doctor of Philological (PhD), Professor, Aegean University, Izmir, Turkey
- Pimenova M.V.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Foreign Languages Institute, St-Petersburg, RF
- Seifullina F.S.** Doctor of Philological Sciences, Professor, Kazan Federal University, Kazan, Tatarstan, RF

*Editorial address: 010009, Nur-Sultan., 4, Prospect Zhumabayev
Tel/Fax: (7172) 561 933; E-mail: eagi.vestnik@gmail.com, Caïm: ojs.egi.kz*

Bulletin of the Eurasian Humanities Institute. Series -PHILOLOGY

Owner: «Eurasian Humanities Institute».

The Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan Information Committee decided to re-register No. KZ92VPY00046970 17.03.2022

Signed for printing 05.07.2022 Format 60 * 84 1 \ 8. Paper. Printing house

Circulation 200. Price agreed. Order No. 89

Printed in the publishing house of «U.E. Aktaev»

МАЗМҰНЫ-СОДЕРЖАНИЕ-CONTENTS

ТІЛ БІЛІМІ – ЯЗЫКОЗНАНИЕ – LINGUISTICS

Бекенова Г.	Солтүстік өңір гидронимдерінің типологиясы.....	6
Нұрдәулетова Б.И.	Көркем мәтіннің семантикалық кеңістігі (жыраулар поэзиясы мәтіні негізінде).....	15
Сағидолда Г., Жамбулова Қ.Қ.	Түркі лексикографиясының теориялық-методологиялық негіздері.....	28
Шоқабаева С.С., Нұрбанова А.Қ.	Қазіргі қазақ тіліндегі «көк» сөзінің сөзжасамдық әлеуеті.....	37

ӘДЕБИЕТТАНУ – ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ – LITERATURE STUDIES

Abdigapparova ZH.ZH.	Literary studies of Rakhmankul Berdibay and a legend of Kozkaman.....	50
Дәуренбекова Л.Н. Батан С.	Абай Құнанбайұлы – мысал жанрын аудару шебері.....	59
Нұрман Б., Маулан М.	«Қорқыт ата кітабы» үшінші нұсқасының ерекшелігі.....	69
Оспанов С.О., Мырзағалиева К.М., Алимбаев А.Е.	Абайды ардақтау Торғай бойында Ахметтен басталған.....	78

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ – МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ – METHODOLOGY OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

Курышжан А.	Об опыте подготовки аутентичных учебных материалов при обучении казахскому языку как иностранному в системе перевернутого обучения.....	86
Шормакова А.Б.	Қошке Кемеңгерұлының «жат тілді» оқыту әдісі.....	98

С.С. ШОҚАБАЕВА¹ А.Қ. НҰРБАНОВА²

Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан¹
Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан²
(e-mail: shokabaeva@yandex.kz¹, aigulkisap@mail.ru²)

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ «КӨК» СӨЗІНІҢ СӨЗЖАСАМДЫҚ ӘЛЕУЕТІ

Аңдатпа. Қазақ тілінде «көк» сөзі омоним сөздердің қатарында қарастырылады. Тілімізде бұл сөз заттық, сындық, сапалық мағыналарда қолданылатын көптеген сөздердің жасалуына негіз болған. Мақалада қазіргі қазақ тіліндегі «көк» сөзінің сөзжасамдық әлеуеті сол сөзден өрбіген сөзжасамдық ұяға талдау жасау негізінде анықталады. Тілдік деректер, яғни туынды сөздер ғалым Б. Қасымның «Күрделі зат есімдер сөздігінен» және «Қазақ әдеби тілінің сөздігінен», М. Бұралқыұлының «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінен» жиналған. Қазақ тіл білімінде сөзжасамдық ұя мәселесін зерттеген Н. Оралбай, О. Тоққожаева, Т. Тоқтарова, Н. Қоқышева, Б. Есімсейтов, К. Құрманәлиев, Д. Қуандықова сияқты ғалымдардың еңбектері, көк сөзін зерттеген И.А. Батманов, А.Н. Кононовтың, Ғ.А. Айдаров, Ә. Қайдаров, З. Ахтамбердиева, Б. Өмірбеков, Г.Ж. Баялиева, Н.Н. Аитова, С.Ә. Рахымберлина, Б.Қ. Қасымның еңбектері қарастырылады. Сонымен қатар «көк» сөзінің бес семантикалық өрісінен бес сөзжасамдық ұяда жалпы 271 туынды сөз жасалғаны, сөзжасамдық ұядағы сөзжасамның синтетикалық, аналитикалық, лексика-семантикалық тәсілдері арқылы жасалған туынды сөздердің саны анықталады. Көк сөзі бес түрлі мағынада қолданылатын омоним болғандықтан, одан өрбіген туынды сөз бес сөзжасамдық ұя құрады. Бірінші сөзжасамдық ұяға түр-түске қатысты көк (сын.) мағынасындағы сөз, екінші сөзжасамдық ұяға жасыл шөп мағынасындағы көк сөзі, үшінші сөзжасамдық ұяға аспан мағынасындағы көк сөзі, төртінші сөзжасамдық ұяға түйенің көнінен тілінген жалпақ таспа мағынасындағы көк сөзі, бесінші сөзжасамдық ұяға піспеген, шикі мағынасындағы көк сөзі негіз болады.

Түйін сөздер: көк, сөзжасамдық ұя, құрылым, әлеует, сөзжасамның аналитикалық және синтетикалық, лексика-семантикалық тәсілдері.

Кіріспе. Тілімізде көп сөзінен өрбіген туынды сөздер көп. Бұл түбірдің қатысуымен жасалған туынды сөздер сөздік қорымыздың жаңа сөздермен байып, толығып отыруына үлес қосады. Дыбысталуы бірдей, мағыналары әртүрлі сөздердің омонимдер деп аталатыны белгілі. Осындай омоним сөздердің бірі – көк сөзі. Мақаламызда *көк* сөзі сөзжасам бірліктерінің бірі – түбір сөздің туынды сөздер жасаудағы әлеуеті тұрғысынан қарастырылады.

Түстердің символикалық қасиеті, символдану процесі сөз-символдарды, сөздерді қалыптастырады. Ғалым Ә. Қайдаров, З. Ахтамбердиева, Б. Өмірбековтің «Түр-түстердің тілдегі көрінісі» еңбегінде түр-түстердің символдық мәні зерттелген [1, 74].

М. Бұралқыұлының «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінде» *көк* сөзінің мынадай мағыналары берілген: «Көк I зат. 1. Жердің үстіндегі атмосфералы кеңістік, аспан... Көк II зат. Жасыл шөп. Атын көкке жайды. Көк егін – күн әбден жылыған соң егілетін суармалы тары, қонақ, жүгері, т.б. дақылдар. Көк егіннің жерін суарып айдайды. Көк майсаға шыққан жасыл шөп. Көк шөп – жас шөп. Көк шалғын – шабуға келген көк шөп, көк майса. Көк III зат. Керегенің сағаналарының тесілген жерінен өткізіп бекітетін түйенің көнінен тілінген жалпақ таспа. Керегенің көгіне ілінді. Көк IV сын. Піспеген, шикі. Көк қауын, көк алма. Көк

түйнек – қауын, дарбыздың піспеген түйнегі. Көк V сын. Күннің спектрінде жасыл мен күлгіннің арасында болатын түс. Көккөз. Көкайыл долы – өз дегенінен қайтпайтын қияңқы. Көк ала – көктен басқа түстің араласып келуі. Көк ала жылқы. Көкала қойдай ету – денесін әр жерден көгертіп сабау. Көкала мылжың – шексіз мылжың. Көкбақа – өте арық ет. Еті көкбақа екен. Көкбауыр – қан жүйесінің бір мүшесі. Көкбауырда қан сүзегіленеді. Көкбозат – темір қазық төңірегіндегі ақбоз ат жұлдызының қасындағы көкшіл болып көрінетін жұлдыздың аты. Көкбұршақ – бұршақ дақылының бір түрі. Көк дақ – дененің зақымданған жерінің көгеріп қалуы. Көк дауыл – ұзақ тұрған дауыл. Көкдәрі қ. тотияйын. Көк долы – желдетіп жауған бұршақ. Көкетік – өткен заманда жиын тойға киіп баратын етік... Көкет қ. Бұлшық ет. Көкжал қасқыр – төбет қасқыр. Көк жасыл – көк пен жасылдың аралығына түсу.

Көк желке – шүйде мен мойынның аралығы. Көкжөтел – көбінесе балаларда болатын жұқпалы ауру. Көк жұлын – ауыр еңбектен азғындаған адам. Көк көбе қ. Көкжиек. Көк кептер – кептердің денелі ірі тұқымы. Көкқасқа шегіртке – топтанып жүретін егінге зиянды шегіртке. Көкқұтан – ұзын сирақты, тіке ұзын тұмсықты ірі денелі құс. Көкқарға – шағын денелі қарға тектес құстың бір түрі. Көк маңдай – сорлы, сормандай. Көк ми – ақылсыз, есуас. Көк мұз – жалтыр мұз. Көксағыз – сағызды шөптің бір түрі. Көксерке – балықтың бір түрі. Көксауыр – көк түсті былғары. Көк серке – қауынның сорты. Көк тайғақ – мұзды тайғақ. Көктал – тал ағашының бір түрі. Көктамыр – жүрекке қарай қан жүретін тамыр. Көктерек қ. Бақа терек. Көк тұқыл – ағара бастаған сақал, шаш. Көк шандыр – құнары жоқ арық ет. Көкшешек – шешек ауруының бір түрі. Көкшымшық – көк торғай – торғайдың көк түсті түрі. Көкшұнақ аяз – үскірікті аяз» [2, 268-269]. Бұл түсіндірме сөздікте көк сөзінен өрбіген көптеген туынды түбірлер қамтылған. Сөздікте берілген көк сөзінің мағыналары оның семантикалық өрісінің кеңдігін, сөзжасамдық әлеуетінің зор екенін де дәлелдей түседі.

Әдістеме және зерттеу әдістері. Орхон-Енисей жазба ескерткіштеріндегі көк сөзін қарастырған И.А. Батмановтың [3], Ғ.А. Айдаровтың [4] еңбектеріндегі мәліметтерге сүйенсек, бұл сөздің лексикасы мен грамматикалық құрылысын сақтап қалғанын көруге болады. Мысалы, Орхон-Енисей ескерткіштерінде, қазақ, қарапалпақ, қырғыз, ұйғыр тілдерінде көк, өзбек тілінде кук, түрікмен тілінде гөк түрінде сақталған.

Түркітанушы ғалым А.Н. Кононовтың зерттеуі бойынша, кейбір түр-түс атауларының басқа мағыналарына қосымша бағыт-бағдарды білдіретін геосимволикалық мәні де болған. Қытай, иран халықтарында: көк түс – батысты, сары түс – орталықты, жер кіндігін, қызыл түс – оңтүстікті, ақ түс – шығысты, қара түс – солтүстік, терістікті білдірген [5, 160].

Г.Ж. Баялиеваның «ХІ-ХІІ ғасырлардағы жазба әдеби ескерткіштер тіліндегі сын есімдер» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясында мынадай екі мағынасы көрсетілген: «Көк» сөзінің ескерткіштерде «тамыр» (өсімдіктің) және «ата-тек» деген екі мағынасы бар. Қазіргі тілімізде бұл екі мағына да ұмытылған. Өсімдіктің енді шығып келе жатқан көгі дегендегі «көк» және түр-түсті білдіретін «көк» мағыналары туынды мағына болуы тиіс. «Көк» сөзі өзінің негізгі мағынасында 2916 бәйітте кездеседі. Мысалы: Йашыл, көк, сарығ, ал ағы тон кәдип (Жасыл, көк, сары, күлгін жібек тон киіп). «Көк» сөзінің аспан мағынасында қолданылуы көп кездеседі. Алайда, бұл сөздің мағынасы омоним сипатында қаралады. Бізге белгілі «көк» сөзі қазіргі тілімізде көк реңді, аспан түсін білдіреді. Біз осы түсінікті негізге ала отырып, «көк рең» және «көк аспан» сөздерін омоним сипатында қарастырамыз. Бірақ «Құтадғу биликте» көкті, аспанды анықтап, аспан түсін білдіретін сөз – жасыл (йашыл). Мысалы: Йашыл көк йаратты күн ай (Жасыл көк жаратты күн ай). Бұл бәйіттерде жасыл сөзі көк, аспан түсін білдіріп, тұрақтанып, эпитет түрінде жұмсалған. Сондай-ақ, бұл мағына көгі үзілмек, айырылмақ, опат болмақ мағынасындағы фразеологиялық тіркесте де кездеседі» [6, 21].

Н.Н. Аитованың «Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясында көк түсінің де семантикасы зерттелген. Мәселен, ғалым «көк шөп» сөзінің мағынасына қатысты мынадай тұжырым айтады: «Көк шөп» дегенде, қазақ түсін емес, шөптің жас, жаңа көктегендігін ойына алғандықтан атаса да, көк шөптің өзі барлық шөп түрінің жас, жаңа көктеп келе жатқандығына қатысты

қолданылмайды. Жусан, бетеге, ала бота да шөп түрлері, бірақ оларды өз атауларымен атай береді. Ал *көк шөп* деп қияқты, не қырда, сайда өсетін жұмсақ, майда шөп түрлерін атайды. Сонда ол белгілі нәрсеге тағылған атау түр [7, 7].

Көк түбірінен жасалған туынды сөздер тілімізде өте көп. Сондай сөздердің бірі – көкбөрі сөзі – жалпы есім, Көкбөрі – жалқы есім. Қазақ тіліндегі бейресми кісі есімдерін зерттеген ғалым С.Ә. Рахымберлинаның «Қазақ тіліндегі бейресми кісі есімдерінің этнолингвистикалық және танымдық сипаты» тақырыбындағы кандидаттық диссертациясында «Көкбөрі» жалқы есімінің бүркеншік есім ретінде қолданылатынын айта келе, «Көкбөрі» – тұтас ұлттың идеялық ұстанымы екенін дәйектейді [8, 21].

Сонымен қатар тілімізде көк сөзінің көпшілікке белгісіздеу, жиі қолданыла бермейтін, қазір сирек қолдану нәтижесінде ұмытылуға, естен шығуға айналып бара жатқан басқа да мағынасы бар. Көк. Бұл жерде біздің әңгіме етпегіміз заттың түсіне немесе жаңа шыққан жас шөп, аспанның синонимі ретінде айтылатын «көк» туралы емес. Осы «көк» не 10 томдық түсіндірме сөздігімізге, не орфографиялық сөздікке ілінбеген. Бірақ қазіргі қазақ халқының тілінде жиі болмаса да, қолданыста болып тұратын сөз. Кейде қарттардың аузынан шыққан «көгі жақсы», «көгі жаман» сияқты тіркестерде де кездеседі. Аталған сөздің тілімізде өте ертеден келе жатқандығына ежелгі түркі жазба ескерткіштері және қазіргі кейбір түркі тілдері деректері куә. Мысалы, Қашқари сөздігінде «көкүң кім» сияқты тіркестің аудармасы — «сенің шыққан тегің қандай?» дегенді ұғындырады (МК, ЫЫ, 284). В. Радловтың көрсетуінше, телеуіт тілінде «көгі» сөзі «ру» мағынасында қолданылатындығын байқаймыз (В. Рад., Опыт., ЫЫ, 2, 1232)... [9].

«Көне түркі сөздігінде» көк сөзінің 11 омонимдік мағынасы берілген: «Көк I. небо. Көк II 1. корень. 2. основание, опора. 3. перен. Происхождение, родословная. Көк III свободный, вольный. Көк IV планка седла. Көк V шов. Көк VI голубой, синий, сизый. Көк VII радужня оболочка глаза. Көк VIII название птицы. Көк IX kök çetuk. Көк X и. собств. Көк XI титул» [10].

Қазақ тіліндегі туынды сөздердегі уәжділік мәселесін зерттеген ғалым Б.Қ. Қасым көк сөзінен өрбіген көкала, көкбауыр, көкқұтан сияқты күрделі атаулардың уәжділік белгілеріне түстік белгілер алынса, көкжал (қасқыр), көкқасқа (шегіртке), көкмойын (арақ) сөздерінің жасалуына олардың бейнелілік, экспрессивтік мағыналары негіз болғанын айтады [11, 148, 139].

Қазақ тілінде Көкорда деген сөздің бар екенін тарихтан білеміз. Осы сөздің уәжденуіне байланысты ғалым Б.Қ. Қасым былай деп жазады: «Ш. Уәлиханов өзінің еңбегінде XII-XIII ғасырлардағы мемлекеттердің Алтынорда, Ақорда, Көкорда деп аталуы осы киіз үйге байланысты екенін атап көрсеткен болатын» [11, 168].

Талқылау мен бақылау. Жоғарыда келтірілген тілдік деректерді негізге ала отырып көк сөзінің семантикалық өрісінің кең екеніне, тілімізде оған қатысты ғылыми зерттеулердің бар екеніне, омонимдік қасиетіне тоқталдық. Енді оның сөзжасамдық әлеуетін сөзжасамдық ұяға талдау жасау арқылы анықтаймыз.

Қандай да бір сөздің сөзжасамдық әлеуетін оның сөзжасамдық ұя жасау қабілетінен де көруге болады. Бір түбірден өрбіген туынды сөздердің жиынтығы сөзжасамдық ұя деп аталатыны белгілі. Сөзжасам процесі нәтижесінде жасалған әр түрлі туынды сөздерді жүйелеп, бір ізге салатын тілдік бірліктердің бірі – сөзжасамдық ұя. Сөзжасамдық ұя термині негізгі түбір сөз және туынды түбір сөздермен байланысты. Тіліміздің сөздік қорының туынды түбір сөздердің кең орын алатынын сөзжасамдық ұялар дәлелдейді. Әр сөзжасамдық ұя бір негізгі түбір сөзден қанша туынды сөз жасалғанын дәлелдейді. Әр сөзжасамдық ұя бір негізгі түбір сөзден қанша туынды сөз жасалғанын анық көрсетеді.

Қазақ тіл білімінде сөзжасамдық ұя мәселелерін арнайы зерттеу жұмыстары 1996 жылдан бастап жүргізіле бастады. О. Тоққожаеваның «Қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұялар сөздігі» екі кітапша болып 1996 жылы баспадан шықты [12]. Осы жылдардан бастап, Т. Тоқтарованың, Н. Қоқышеваның, Б. Есімсейтовтің мақалалары шыға бастады. Бұл сөзжасамдық ұя мәселесіне ғылымдар тарапынан назар аударыла бастағанын көрсетеді.

Сөзжасамның теориялық бірліктері де қазіргі кезде өз алдына жеке зерттеу нысанына айналды. Мысалы, Н. Қоқышеваның кандидаттық диссертациясы сөзжасамдық ұялардың сатыларындағы туынды сөздерге (2001) [13], Б. Есімсейітовтың кандидаттық жұмысы [14] сөзжасамдық тізбек мәселесіне (2002), К. Құрманәлиевтің докторлық диссертациясы қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұя мәселесіне (2002) [15], Д. Қуандықованың ғылыми жұмысы [16] етістікті сөзжасамдық ұяның семантикалық сипатына (2005) т.б. ғалымдардың еңбектері арналды. Кейінгі кезде сөз тіркестерінің туынды мағыналы сөз жасауға қатысы туралы мәселеге арналған ғылыми еңбектер жарық көрді.

Н. Қоқышеваның «Қазіргі қазақ тіліндегі дене мүше атаулары негізіндегі сөзжасамдық ұялардың сөзжасамдық сатыларындағы туынды сөздер», (2001 ж.), Б. Есімсейітовтің «Қазіргі қазақ тіліндегі сөзжасамдық тізбектер (бір буынды қимыл-қозғалыс салт етістіктері негізіндегі сөзжасамдық ұялар тұрғысынан)» (2002 ж.) атты диссертациялары сөзжасамдық ұя мәселесіндегі алғашқы арнайы зерттеулер болатын. Ғалым К. Құрманәлиев орыс тіл білімінде сөзжасамдық ұя мәселесінен 20 диссертация қорғалған деген тілдік деректі салыстырудан қазақ тілінде сөзжасамдық ұя мәселесі әлі де зерттеуді қажет ететінін айтқан болатын. Н.Қоқышеваның кандидаттық диссертациясы негізінен сөзжасамдық саты мәселесін зерттеуге арналған. Сөзжасамдық саты ұяның бір өзекті мәселесі ретінде зерттелген.

Орыс тіл білімінде А.Н. Тихоновтың көлемді сөзжасамдық ұялар сөздігі бар. Қазір қазақ тілінде сөзжасамдық ұялардың толық сөздігі жоқ. 90 жылдары жарыққа шыққан О.Тоққожаеваның сөзжасамдық ұяларға арналған сөздігінде синтетикалық тәсіл ғана қамтылған.

Профессор Н. Оралбайдың «Қазақ тілінің сөзжасамы» оқулығында көк сөзінен тіркесу жолы арқылы жасалған қара көк, күлгін көк, көк ала, теңбіл көк туынды атаулары берілген [17, 144].

Нәтижелер. Ғалым Б.Қасымның «Күрделі зат есімдер сөздігінен» [18] және «Қазақ әдеби тілінің сөздігінен» [19], М.Бұралқыұлының «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінен» [2] көк түбірінің қатысуымен жасалған 271 туынды сөз жинақталды. Көк сөзі бес түрлі мағынада қолданылатын омоним болғандықтан, одан өрбіген туынды сөз бес сөзжасамдық ұя құрады. Әр сөзжасамдық ұяны жеке-жеке кестелерде бердік. Бірінші сөзжасамдық ұяға түр-түске қатысты көк (сын.) мағынасындағы сөз негіз болды. Бұл сөзжасамдық ұяның құрылымы күрделі, көлемді. Сөзжасамдық ұя құрылымына талдау жасайтын болсақ, бұл сөзжасамдық ұяда барлығы 205 туынды сөз бар. Оның 113-і синтетикалық тәсіл арқылы, 11-і лексика-семантикалық тәсіл арқылы, 81-і аналитикалық тәсіл арқылы жасалған. 205 сөзжасамдық жұп, 124 сөзжасамдық тізбек, 31 сөзжасамдық тарам, 4 сөзжасамдық саты бар. Бірінші сатыда 91 туынды сөз, екінші сатыда 98 туынды сөз, үшінші сатыда 13 туынды сөз, төртінші сатыда 3 туынды сөз, бесінші, алтыншы сатыларда туынды сөз жасалмаған. Бұдан шығатын қорытынды: ең көп туынды сөз бірінші және екінші сатыларда орналасқан, ал үшінші сатыдағы туынды сөздер саны төртінші сатыға қарағанда бірнеше есе көп, ал ең аз туынды сөздер саны төртінші сатыда. Демек, түп негізден алыстаған сайын сатылардағы туынды сөздер саны да сирей бастағанын көреміз. Сонымен қатар бұл сөзжасамдық ұяда аналитикалық тәсілдің сөзбірігім жолы арқылы жасалған туынды сөздер өте көп кездеседі.

Көк сын. (түр-түске қатысты мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя сызбасы төмендегідей:

1-сөзжасамдық ұя

Түбір	1-саты	2-саты	3-саты	4-саты	5-саты	6-саты
Көк	көкшіл	көкшілден көкшілт көгерт	көкшілдену көкшілденд ір көкшілттен көгерту	көкшілд ендіру көкшілт тену		
	көгер көктеу көгілдір көкше					
	көкала (ауру) көк ала					
	көк жасыл					
	көкбас (өсім.)	көкбасгүл (өсім.) көкбасшөп (өсім.)	көкбасгүлд ей көкбасшөпт ей			
	көкбауыр I (анат.)	көкбауырдай көкбауырсы з				
	көкбауыр II (мал ауруы)					
	Көкбозат	Көкбозат (жұлдыздың аты)				
	көкбекті (өсім.)					
	көкбөрі (тотем)	көкбөрідей көкбөріше				
	Көкбөрі (бүркеншік есім)					
	көкбұта (өсім.)					
	көкгүл (өсім.)					
	көкдауыл (жел)	көкдауылдай				
	көкдәрі (тотияйын)	көкдәрісіз көкдәрідей				
	көкдөнен (өсім.)	көкдөненсіз көкдөненше көкдөнендей				
	көкдулыға (этно. бас киім)					
	көкжал (қасқыр)	көкжалдық көкжалдай көкжалша				
	көкжалбыз (өсім.)					
	көкжаулық (өсім.)					

көкжелек (өсім.)	көкжелектей			
көкжелке (қарақұс)				
көкжидек (өсім.)				
көкжорға (мал ауруы)	көкжорғадай көкжорғаша			
көкжөре (құс)	көкжөредей			
көкжөтел (мед.; ауру)				
көкзеңгір (бидай)	көкзеңгірдей			
көкине (құрал)	көкинедей			
көккептер (құс)	көккептердей			
көкқарға (құс)	көкқарғадай			
көкқасқа I (шегіртке)	көкқасқадай			
көкқасқа II (діни)				
көкқауыс (өсім.)	көкқауыстай көкқауыссыз			
көкқұс (құс)	көкқұстай			
көкқұтан (құс)	көкқұтандай көкқұтансыз			
көкмарал (өсім.)	көкмаралдай			
көкмойнақ (жылқы тұқымы)	көкмойнақша көкмойнақтай			
көкмұз	көкмұзда	көкмұздақ (қар бетіне қатқан жұқа мұз)		
көкнайза (өсім.)	көкнайзадай			
көкнәр (1. өсім. 2. апиын)	көкнәрсіз көкнәрдей	көкнәрші		
көкніл (синька)	көкнілдей			
Көкорда				
көкпар (ұлт. сайыс)	көкпаршы (сайысшы)	көкпаршыд ай көкпаршыс ыз		
көкпек (өсім.)	көкпекті			
көксағыз (өсім.)	көксағыздай көксағызсыз			
көксақта (еріп іркілген сумен көкшілденген қар)	көксақтадай			
көксал (былғары)				
көксары (құс)				
көксау (ауру)	көксаулық			
көксауыр (этно.; бағалы тері)				
көксеңгір I (өсім.)	көксеңгірдей			
көксеңгір II (шың, мұзарт)	көксеңгірдей			
көксерек I (ұлт.; спорт ойыны)				

көксерек I (қасқыр)	көксеректей көксерекше				
көксерке I (балық)	көксеркедей				
көксерке II (қауын)	көксеркедей				
көксерке III (ойын)					
көксуыр (аң)	көксуырдай көксуырша				
көксүңгі I (өсім.)	көксүңгідей				
көксүңгі II (найза)	көксүңгідей көксүңгісіз				
көксүңгі (мұз)	көксүңгідей				
көктай	көктайғақ (мұз, сырғанақ)				
көктайлақ (өсім.)					
көкталақ (анат.)	көкталақша				
көктамыр I (анат.)	көктамырдай				
көктамыр II (өсім.)	көктамырдай				
көктара (өсім.)	көктарақ				
көктас (малахит)	көктастай көктасша көктассыз				
көктеке (құс)	көктекедей көктекеше				
көктемір (робот)	көктемірдей көктемірсіз				
көкторғай (құс)	көкторғайдай көкторғайша				
көктөбет (1. өсім.; 2. иттің бір түрі)	көктөбеттей көктөбетше				
көктүбіт (бүркіт)	көктүбіттей көктүбітше				
көктүй	көктүйін	көктүйнек (ауру)	көктүйнек тей		
көктікен (өсім.)	көктікенше көктікендей				
көкұлла (өсім.)	көкұлладай көкұлпасыз				
көкшағала (құс)	көкшағаладай көкшағаласыз көкшағалаша				
көкшағыр (өсім.)	көкшағырдай				
көкшандыр	көкшандырдай				
көкше	көкшегүл (өсім.)				
	Көкшетау(қала)	Көкшетаудай көкшетаулық			
көкшегір (құс)	көкшегірдей				
көкшешек (1. өсім.; 2. қарғыс сөз; 3. ауру)	көкшешектей				
көкшолақ (өсім.)	көкшолақтай				
көкшұнақ (өсім.)	көкшұнақтай				

көкшыбын (шыбын)	көкшыбынша көкшыбындай көкшыбынсыз				
көкшымшық (құс)	көкшымшықтай көкшымшықсыз				

Көк (жасыл шөп мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұяда барлығы 42 туынды сөз бар. Оның 28 интетикалық тәсіл арқылы, 14-і аналитикалық тәсіл арқылы жасалған, лексика-семантикалық тәсіл арқылы жасалғаны жоқ. 42 сөзжасамдық жұп, 21 сөзжасамдық тізбек, 7 сөзжасамдық тарам, 3 сөзжасамдық саты бар. Бірінші сатыда 15 туынды сөз, екінші сатыда 21 туынды сөз, үшінші сатыда 6 туынды сөз, төртінші, бесінші, алтыншы сатыларда туынды сөз жасалмаған. Бұдан шығатын қорытынды: ең көп туынды сөз бірінші және екінші сатыларда орналасқан, ал екінші сатыдағы туынды сөздер саны үшінші сатыға қарағанда бірнеше есе көп. Демек, түп негізден алыстаған сайын сатылардағы туынды сөздер саны да сирей бастағанын көреміз. Сонымен қатар бұл сөзжасамдық ұяда синтетикалық тәсіл арқылы жасалған туынды сөздер өте көп кездеседі.

Көк (жасыл шөп мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя сызбасы төмендегідей:

2-сөз жасамдық ұя

Түбір	1-саты	2-саты	3-саты	4-саты	5-саты	6-саты
Көк	көкбазар (сауда орны)	көкбазардай				
	көкөн	көкөніс	көкөнісші			
	көкбалауса (мал азығы)	көкбалаусад ай				
	көкбұршақ (өсім.)	көкбұршақта й				
	көкот (өсім.)	көкоттай				
	көкөрім (жеткіншек)	көкөрімдей				
	көкпияз (көкөніс)	көкпияздай				
	көкте	көктеу көктет көктем	көктету көктемшөп (өсім.) көктемгі көктемдей көктеңкіре у			
көктей						

көктерек (ағаш)	көктеректей				
көкшалғын (көкорай)	көкшалғындай көкшалғынсыз				
көктал (тал ағашының бір түрі)	көкталдай көкталдай				
көкорай	көкорайдай көкорайсыз				
көк егін	көк егіндей көк егінсіз				
көк шөп	көк шөптей көк шөпсіз				

Көк зат. (аспан мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұяда барлығы 4 туынды сөз бар. Оның 1-і синтетикалық тәсіл арқылы, 3-еуі аналитикалық тәсіл арқылы жасалған, лексика-семантикалық тәсіл арқылы жасалғаны жоқ. 4 сөзжасамдық жұп, 2 сөзжасамдық тізбек, 1 сөзжасамдық тарам, 2 сөзжасамдық саты бар. Бірінші сатыда 2 туынды сөз, екінші сатыда 2 туынды сөз, үшінші, төртінші, бесінші, алтыншы сатыларда туынды сөз жасалмаған. Бұдан шығатын қорытынды: бірінші және екінші сөзжасамдық сатылардағы туынды сөздер саны бірдей. Демек, бұл түп негізден жасалған сөзжасамдық ұя өте шағын екенін көреміз.

Көк зат. (аспан мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя сызбасы төмендегідей:

3-сөз жасамдық ұя

Түбір	1-саты	2-саты	3-саты	4-саты	5-саты	6-саты
Көк	көк күмбезі	көк күмбезідей				
	көкжиек	көкжиектей				

Көк зат. (түйенің көнінен тілінген жалпақ таспа) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұяда барлығы 13 туынды сөз бар. Оның 13-і де синтетикалық тәсіл арқылы жасалған. Аналитикалық, лексика-семантикалық тәсіл арқылы жасалғаны жоқ. 13 сөзжасамдық жұп, 6 сөзжасамдық тізбек, 1 сөзжасамдық тарам, 5 сөзжасамдық саты бар. Бірінші сатыда 1 туынды сөз, екінші сатыда 3 туынды сөз, үшінші сатыда 4 туынды сөз, төртінші сатыда 3 туынды сөз, бесінші сатыда 2 туынды сөз жасалған, алтыншы сатыда туынды сөз жасалмаған. Бұдан шығатын қорытынды: ең аз туынды сөз саны бірінші сатыда, екінші және төртінші сөзжасамдық сатылардағы туынды сөздер саны бірдей. Демек, бұл түп негізден жасалған сөзжасамдық ұя көлемі шағын екенін көреміз.

4-Көк зат. (түйенің көнінен тілінген жалпақ таспа) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя сызбасы төмендегідей: сөзжасамдық ұя

Түбір	1-саты	2-саты	3-саты	4-саты	5-саты	6-саты
Көк	көкте	көктеу көктел көктет	көктеуші көктелу көктету көктеткіз	көктетуші көктеткіздір көктеткізу	көктеткіз дірт көктеткіз уші	

Көк сын. (піспеген, шикі мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұяда барлығы 7 туынды сөз бар. Оның 4-еуі синтетикалық тәсіл арқылы, 3-еуі аналитикалық жасалған. Лексика-семантикалық тәсіл арқылы жасалғаны жоқ. 7 сөзжасамдық жұп, 3 сөзжасамдық тізбек, 1 сөзжасамдық тарам, 3 сөзжасамдық саты бар. Бірінші сатыда 3 туынды сөз, екінші сатыда 3 туынды сөз, үшінші сатыда 1 туынды сөз, төртінші, бесінші, алтыншы сатыларда туынды сөз жасалмаған. Бұдан шығатын қорытынды: ең аз туынды сөз саны үшінші сатыда орналасқан, ал бірінші және екінші сөзжасамдық сатылардағы туынды сөздер саны бірдей. Демек, бұл түп негізден жасалған сөзжасамдық ұя көлемі шағын екенін көреміз.

Көк сын. (піспеген, шикі мағынасындағы) түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя сызбасы төмендегідей:

4-сөз жасамдық ұя

Түбір	1-саты	2-саты	3-саты	4-саты	5-саты	6-саты
Көк	көк қауын көк алма көк түйін	көк қауындай көк алмадай көк түйнек	көк түйнектей			

Қорытынды. Қорытындылап айтқанда, көк – омоним, семантикалық өрісі кең сөз. «Көк» түбірінің қатысуымен жасалған туынды сөздердің қатары айқындалып, сөзжасамдық ұяға талдау жасау арқылы оның сөзжасамдық әлеуеті анықталды. «Көк» сөзінен өрбіген сөзжасамдық ұяға жасалған талдау нәтижесі оның сөзжасамдық әлеуетінің оның түр-түс мағынасындағы сөзжасамдық ұя көлемінің ең көлемді, күрделі екенін көрсетті. Ал жасыл шөп мағынасындағы сөзжасамдық ұя көлемі жағынан одан гөрі шағынырақ, ал түйенің көнінен тілінген жалпақ таспа мағынасындағы көк түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя одан екі-үш есе шағын екеніне көз жеткіздік. Піспеген, шикі мағынасындағы көк түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұя көлемі өте шағын болса, ал аспан мағынасындағы көк түбірінен өрбіген сөзжасамдық ұяны ең кішкентай сөзжасамдық ұя деуге болады.

Ғалым Б.Қасымның «Күрделі зат есімдер сөздігінен» және «Қазақ әдеби тілінің сөздігінен», М.Бұралқыұлының «Қазақ тілінің түсіндірме сөздігінен» көк түбірінің қатысуымен жасалған 271 туынды сөз жинақталып, туынды сөздердің барлығы көк сөзінің бес семантикалық өрісі аясында топтастырылып, сөзжасамдық ұя негізінде талдау жасалды. Талдау нәтижесінде ең көлемді және ең шағын сөзжасамдық ұя анықталды.

Әдебиеттер:

1. Қайдаров Ә., Ахтамбердиева З., Өмірбеков Б. Түр-түстердің тілдегі көрінісі. – Алматы: Ана тілі, 1992. – 158 б.
2. Бұралқыұлы М. Қазақ тілінің түсіндірме сөздігі. – Алматы: Мектеп баспасы, 2008. – 608 б.

3. Батманов И.А. Язык енисейских памятников древнетюркской письменности. – Фрунзе, 1959. – 220 с.
4. Айдаров Г.А. Имя прилагательное в языке Орхонских памятников VIII века. //Известия АН КазССР, вып. 1, серия общественных наук. 1965. – с. 62-65
5. Кононов А.Н. Семантика цветообозначений в тюркских языках // Тюркологический сборник. – М., 1978. – 160 с.
6. Баялиева Г.Ж. XI-XII ғасырлардағы жазба әдеби ескерткіштер тіліндегі сын есімдер: филол.ғыл.канд... дисс..... авторефераты. – Алматы, 2003. – 30 б.
7. Аитова Н.Н.Қазақ тіліндегі түр-түс атауларының когнитивтік семантикасы: филол.ғыл.канд... дисс..... авторефераты. – Алматы, 2005. – 28 б.
8. Рахымберлина С.Ә. Қазақ тіліндегі бейресми кісі есімдерінің этнолингвистикалық және танымдық сипаты: филол.ғыл.канд... дисс.....авторефераты. – Алматы, 2009. – 24 б.
9. <https://kk.wikipedia.org>
10. Древнетюркский словарь. – Л.: Наука, 1969. – 676 с.
11. Қасым Б.Қ. Қазіргі қазақ тілінің теориялық және қолданбалы аспектісі. – Алматы: ЖК Волкова А.В баспасы, 2010. – 371 б.
12. Тоққожаева О. Қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұялар сөздігі. – Алматы: жазушы, 1996. – 175 б.
13. Қоқышева Н.М. Қазіргі қазақ тіліндегі дене мүшелері атаулары негізіндегі сөзжасамдық ұялардың сөзжасамдық сатыларындағы туынды сөздер: филол.ғыл.канд... дисс..... авторефераты. – Алматы, 2001. – 26 б.
14. Есімсейітов Б. Қазіргі қазақ тіліндегі сөзжасамдық тізбектер: филол.ғыл. докторы ... дисс..... авторефераты. – Алматы, 2002. – 25 б.
15. Құрманәлиев К. Қазақ тіліндегі сөзжасамдық ұя мәселесінің теориялық негіздері: филол.ғыл. докторы.... дисс. – Алматы, 2002. – 300 б.
16. Қуандықова Д. *Етістікті сөзжасамдық ұяның семантикалық сипаты*: филол.ғыл.канд... дисс..... авторефераты. – Алматы, 2005. – 26 б.
17. Оралбай Н. Қазақ тілінің сөзжасамы: Оқулық. – Алматы: Ғылым, 2001. – 213 б.
18. Қасым Б.Қ. Күрделі зат есімдер сөздігі. – Алматы: Ғылым, 1999. – 110 б.
19. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Он бес томдық / Құраст. Т. Жанұзақов, С. Омарбеков, Ә. Жүнісбек. 1-том және т.б. – Алматы: Арыс, 2006. – А – 752 б.

С.С. ШОҚАБАЕВА

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

А.К. НУРБАНОВА

Евразийский гуманитарный институт, Нур-Султан, Казахстан

СЛОВООБРАЗОВАТЕЛЬНЫЙ ПОТЕНЦИАЛ СЛОВА «КӨК» В СОВРЕМЕННОМ КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В казахском языке слово «көк» считается омонимом. Это слово стало основой для многих слов, употребляемых в значениях имени существительного и прилагательного и качества предмета. В статье определяется словообразовательный потенциал слова «көк» в современном казахском языке на основе анализа словообразовательного гнезда, производного от этого слова. Лингвистические данные, т.е. производные слова, собраны из «Словаря сложных существительных» ученого Б. Касыма и «Словаря казахского литературного языка» и «Толкового словаря казахского языка» М. Буралқыұлы. Рассматриваются труды таких ученых, как Н. Оралбай, О. Тоққожаева, Т. Тохтарова, Н. Кокишева, Б. Есимсеитов, К. Курманалиев, Д. Куандықова, изучавших проблему словообразовательного гнезда, труды И.А. Батманова, А.Н. Кононова, Г.А. Айдарова, А. Кайдарова, З. Ахтамбердиевой, Б. Омирбекова, Г.Ж. Баялиевой, Н.Н. Аитовой, С.А. Рахимберлиной, Б.К. Касыма, изучавших слово «көк» в казахском

языкознании. Кроме того, определяется около 270 производных слов в пяти словообразовательных ячейках из пяти семантических полей слова «көк» и количество слов, образованных в словообразовательном гнезде синтетическим, аналитическим, лексико-семантическим способами словообразования. Поскольку слово «көк» является омонимом, употребляемым в пяти различных значениях, это слово образует пять словообразовательных ячеек. Первое словообразовательное гнездо образовано от слова «көк» (прилагательный) в значении цвета, второе словообразовательное гнездо образовано от слова «көк» в значении зеленая трава, третье словообразовательное гнездо образовано от слова «көк» в значении небо, четвертое словообразовательное гнездо образовано от слова «көк» в значении плоская лента, вырезанная из верблюжьей кожи, пятое словообразовательное гнездо образовано от слова «көк» в значении незрелое, сырое.

Ключевые слова: «көк», словообразовательное гнездо, структура, потенциал, аналитический и синтетический, лексика-семантический способы словообразования.

S.S. SHOKABAYEVA

L.N. Gumilev Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

A.K. НУРБАНОВА

Евразийский гуманитарный институт, Нур-Султан, Казахстан

WORD-FORMULATIVE POTENTIAL OF THE WORD "KÖK" IN THE MODERN KAZAKH LANGUAGE

Annotation. In the Kazakh language, the word "blue" is considered a homonym. In our language, this word has become the basis for many words used in the meanings of a noun, an adjective, and the quality of an object. The authors defines the word-building potential of the word "blue" in the modern Kazakh language based on the analysis of the word-building "nest" derived from this word. Linguistic data, i.e. derived words are collected from the "Dictionary of compound nouns" by the scientist B. Kasym and "Dictionary of the Kazakh literary language", "Explanatory dictionary of the Kazakh language" by M. Buralkyuly. The works of such scientists as N.Oralbai, O.Tokkozhaeva, T.Tokhtarov, N. Kokisheva, B.Yesimseitov, K.Kurmanaliev, D.Kuandykov, who studied the problem of word-formation of "nest", the works of I.A.Batmanov, A.N. Kononov, G.A. Aidarova, A. Kaidarov, Z. Akhtamberdieva, B. Omirbekov, G. Zh. Bayaliyeva, N. N. Aitova, S. A. Rakhimberlina, B. K. Kasym Kazakh linguistics. In addition, 271 derived words are determined in five word-building cells from five semantic fields of the word "blue" and the number of words formed in the word-building of "nest" by synthetic, analytical, lexico-semantic word-formation methods. Since the word "blue" is a homonym used in five different meanings, this word forms five word-building cells. The first derivational "nest" is formed from the word "blue" (adjective) in the sense of color, the second derivational "nest" is formed from the word "blue" in the sense of green grass, the third derivational "nest" is formed from the word "blue" in the sense of sky, the fourth derivational "nest" is formed from the word "blue" in the sense of a flat ribbon, cut from camel skin, the fifth derivational "nest" is formed from the word "blue" in the sense of immature, raw.

Keywords: көк, derivational "nest", structure, potential, analytical and synthetic, vocabulary-semantic methods of word formation.

References

1. Qaidarov A., Ahtamberdieva Z., Omirbekov B. Túr-tústerdińtildegi kórinisi. – Almaty: Ana tili, 1992. – 158 b.
2. Buralqyuly M. Qazaq tiliniń túsindirme sózdigi. – Almaty: Mektep baspasy, 2008. – 608 b.
3. Batmanov I.A. Yazyk enisejskih pamyatnikov drevnetyurkskoj pis'mennosti. – Frunze. 1959. – 220 s.
4. Ajdarov G.A. Imya prilagatel'noe v yazyke Orhonskih pamyatnikov VIII veka. // Izvestiya AN KazSSR, vyp. 1, seriya obshchestvennyh nauk. 1965. – S. 62-65.

5. Kononov A.N. Semantika cvetooboznachenij v tyurkskikh yazykah // Tyurkologicheskij sbornik. – M., 1978. – 160 s.
6. Baraljeva G.J. XI-XII ғасырлардағы жазба әдебиеттің терминдері: филол. ғыл. канд... дисс. .... авторефераты. – Алматы, 2003. – 30 б.
7. Айтova N.N. Қазақ тіліндегі тұр-түс атауларының когнитивтік семантикасы: филол. ғыл. канд... дисс. авторефераты. – Алматы, 2005. – 28 б.
8. Раһымберлина С.А. Қазақ тіліндегі ресми кәсіптік терминдерінің лингвистикалық анықтамасы: филол. ғыл. канд... дисс. .... авторефераты. – Алматы, 2009. – 24 б.
9. <https://kk.wikipedia.org>
10. Drevnetyurkskij slovar'. – L.: Nauka, 1969. – 676 s.
11. Қасым Б.Қ. Қазіргі қазақ тілінің теориялық және қолданбалы аспектісі. – Алматы: “ЖК Volkova A.V.” баспасы, 2010. – 371 б.
12. Тоққожаева О. Қазақ тіліндегі сөзжасамдық уялар сөздігі. – Алматы, 1996. – 175 б.
13. Қоқысшева Н.М. Қазіргі қазақ тіліндегі дәне мүшелері атаулары негізіндегі сөзжасамдық уялардың сөзжасамдық сатыларындағы тынды сөздер: филол. ғыл. канд... дисс. ... авторефераты. – Алматы, 2001. – 26 б.
14. Есімсеитов В. Қазіргі қазақ тіліндегі сөзжасамдық тізбектер: филол. ғыл. докторы ... дисс. ... авторефераты. – Алматы, 2002. – 25 б.
15. Қурманәліев К. Қазақ тіліндегі сөзжасамдық уя мәселесінің теориялық негіздері: филол. ғыл. докторы ... дисс. – Алматы, 2002. – 300 б.
16. Қыандықова Д. Етістікті сөзжасамдық уяның семантикалық сипаты: филол. ғыл. канд. ... дисс. ... авторефераты. – Алматы, 2005. – 26 б.
17. Оралбай Н. Қазақ тілінің сөзжасамы: Оқылық. – Алматы, 2001. – 213 б.
18. Қасым Б.Қ. Күрделі зат есімдер сөздігі. – Алматы, 1999. – 110 б.
19. Қазақ әдеби тілінің сөздігі. Онbestomдық / Құраст. Т. Жанұзақов, С. Омарбек, А. Жүнісбек және б. – Алматы: Арыс, 2006. – 752 б.

Авторлар жайлы мәлімет:

Шоқабаетова Салтанат Сағатқызы – филология ғылымдарының кандидаты, қазақ тілі білімі кафедрасының доценті м.а., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Шоқабаетова Салтанат Сағатовна – кандидат филологических наук, и.о. доцента кафедры казахского языкознания, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Shokabayeva Saltanat Sagatovna – Candidate of Philology, Acting Associate Professor of the Department of Kazakh Linguistics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Нұрбанова Айгүл Қисапқызы – филология магистрі, қазақ және орыс филологиясы кафедрасының аға оқытушысы, Еуразия гуманитарлық институты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Нұрбанова Айгүль Қисапқызы – магистр филологии, старший преподаватель кафедры казахской и русской филологии, Евразийский гуманитарный институт, Нур-Султан, Казахстан.

Nurbanova Aigul Kisapovna – Master of Philology, Senior Lecturer of the Department of Kazakh and Russian Philology, Eurasian Humanitarian Institute, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Техникалық редакторлар: **М. Аманғазықызы, А.Т. Жұмсақбаев**
Компьютерде беттеген: **А.С. Сыздыкова**

Еуразия гуманитарлық институтының ХАБАРШЫСЫ.
2022. – 2. – Нұр-Сұлтан: ЕАГИ. 109 б.

Жарияланған материалдар автордың көзқарасын білдіреді, олар журналдың редакциялық алқасының пікірімен сәйкес келмеуі мүмкін. Жарияланымдардағы деректер мен мәліметтердің дұрыстығына автор жауап береді.